

Pagesia versus sostenibilitat

Martí Boada

Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)
Programa Home i Biosfera (MaB), UNESCO

REBUT: 8 DE MARÇ DE 2021 · ACCEPTAT: 13 D'ABRIL DE 2021

RESUM

Aquest article destaca el paper de la pagesia en la sostenibilitat, en un context de crisi ambiental contemporània, definida per alguns autors com una crisi civilitzadora, per la seva transversalitat i significança històrica, a escala planetària i local. Una crisi causada pels models d'apropiació i els sistemes energètic i de mobilitat basats en combustibles fòssils, dels quals deriva la carbonització atmosfèrica i l'efecte d'hivernacle amb el consegüent escalfament global del planeta. En aquest context, no es pot oblidar el rol estratègic del sector primari en el desenvolupament sostenible. El denominat *babelisme conceptual* pot ser un escull per a assolir-lo.

Una via de reducció de les emissions de gasos amb efecte d'hivernacle, de les moltes que hi ha, és el desenvolupament de noves estratègies del funcionalisme urbà, a escala de transport, mobilitat general i consum de recursos alimentaris propers, per tal de reduir la petjada ecològica de la ciutat i no vulnerar el principi de balanç energètic.

La pagesia i el model productiu i de distribució són vitals en el camí per a superar la crisi ambiental, més enllà de la important aportació a la sostenibilitat alimentària i al

Correspondència: Martí Boada. A/e: Marti.Boada@uab.cat.

modelatge, construcció i funcionament del paisatge socioambiental. Es destaca la funció de l'activitat primària i de les construccions associades, com les parets seques o parets de vida, en el manteniment de la biodiversitat silvestre, dels conreus i de les pastures.

L'article presenta també un exemple, el del massís del Montseny, pel valor extrapolable que té, amb una nova categorització dels masos, un exemple per a entendre el fenomen del canvi global i de les dinàmiques de canvi de la societat postmoderna.

PARAULES CLAU: sostenibilitat, crisi civilitzadora, biodiversitat, funcionalisme urbà, babelisme conceptual, emergència climàtica, pagesia.

Farmers and sustainability

ABSTRACT

This paper analyses the role of farmers in maintaining sustainability in a contemporary context of environmental crisis, which has been defined by some authors as a civilizational crisis due to its transversality and historical significance of planetary and local dimensions. The causes of the crisis are mentioned, including appropriation models and energy and mobility systems based on and sustained by fossil fuels, which produce atmospheric carbonization with the consequent greenhouse effect responsible for a substantial part of the planet's global warming. In this context, the primary sector's strategic role in sustainable development cannot be forgotten, and it may be noted that one of the difficulties in the achievement of sustainable development is the so-called *conceptual babelism*.

One of the many ways to reduce greenhouse gas emissions is to develop new strategies of urban functionalism for transport, general mobility and consumption of nearby food resources, in order to reduce the city's ecological footprint and to respect the energy balance principle. Farmers and the productive and distribution model are vital to overcoming the environmental crisis, beyond their important contribution to food sustainability and to the modeling, construction and operation of the socio-environmental landscape. The role of primary activity and its associated constructions (such as dry stone walls and farm buildings) in the maintenance of wild biodiversity, crops and pastures is highlighted.

For its transposable value, the Montseny massif is described as an example of all this,

with a new categorization of its farmhouses. This allows an understanding of the global change phenomenon and of the dynamics of change in postmodern society.

KEYWORDS: sustainability, civilizational crisis, biodiversity, urban functionalism, conceptual babelism, climate emergency, farmers.

Campesinado versus sostenibilidad

RESUMEN

Este artículo destaca el papel del campesinado en la sostenibilidad, en un contexto de crisis ambiental contemporánea, definida por algunos autores como una crisis civilizadora, por su transversalidad y significancia histórica, a escala planetaria y local. Una crisis causada por los modelos de apropiación y los sistemas energético y de movilidad basados en combustibles fósiles, de los cuales deriva la carbonización atmosférica y el efecto invernadero, con el consiguiente calentamiento global del planeta. En este contexto, no se puede olvidar el rol estratégico del sector primario en el desarrollo sostenible. El denominado *babelismo conceptual* puede suponer una dificultad para su logro.

Una vía de reducción de las emisiones de gases de efecto invernadero, de las muchas existentes, es el desarrollo de nuevas estrategias del funcionalismo urbano, a nivel de transporte, movilidad general y consumo de recursos alimenticios cercanos, para reducir la huella ecológica de la ciudad y no vulnerar el principio de balance energético.

El campesinado y el modelo productivo y de distribución son vitales en el camino para superar la crisis ambiental, más allá de la importante aportación a la sostenibilidad alimentaria y al modelado, construcción y funcionamiento del paisaje socioambiental. Se destaca la función de la actividad primaria y de sus construcciones asociadas, como las paredes secas o paredes de vida, en el mantenimiento de la biodiversidad silvestre, de los cultivos y de los pastos.

El artículo presenta también un ejemplo, el del macizo del Montseny, por su valor extrapolable, con una nueva categorización de las masías, un ejemplo para entender el fenómeno del cambio global y de las dinámicas de cambio de la sociedad postmoderna.

PALABRAS CLAVE: sostenibilidad, crisis civilizadora, biodiversidad, funcionalismo urbano, babelismo conceptual, emergencia climática, campesinado.

1. Sostenibilitat

No diem res de nou quan asseverem que som en un context de crisi amb una intensitat que no té precedents històrics coneguts a escala humana. Alguns autors l'han definit com una crisi civilitzadora, que es distingeix d'una crisi de civilització convencional, ja que la primera afecta, no una determinada cultura o civilització, sinó de manera transversal i en una dimensió planetària. Tot i això, considerem que els graus d'afectació són d'intensitats diferents, segons escales sociopolítiques i biogeogràfiques.

Un dels factors té relació amb la demografia. Per posar un exemple, si l'any que vaig néixer (1950) érem 2.500 milions d'habitants en el planeta, actualment hem triplomat la població, som 7.500 milions. Som molts més, i ens hi estem molt més temps. A Catalunya l'esperança de vida mitjana és d'uns vuitanta anys; sens dubte, és una bona cosa, però, tanmateix, consumim molt més. La mitjana de consum diari d'un habitant de l'Àrea Metropolitana de Barcelona voreja les 30.000 kcal diàries, 4.500 en endoconsum (demanda metabòlica) i 25.500 en exoconsum (mobilitat i serveis). A escala planetària, es dona una situació d'injustícia socioambiental rotunda, ja que el 80 % dels recursos planetaris totals estan a disposició del 20 % de la població, i la resta, el 80 %, té a disposició un migrat 20 %. Aquesta conjuntura fa impossible l'equitat i la solidaritat existencial diàfana, un fenomen denominat *dislocació ambiental* per alguns autors com Stavrakakis (1999).

Sabem que no és aconsellable caure en formulacions catastrofistes, que, si ho fem, es genera l'efecte foguerada d'Ehrlich (1968), i el destinatari del missatge no es motiva, sinó que probablement desconnecti, i miri cap a un altre costat. Com deia Margalef (1981), «cal capacitar per a comprendre, car una persona ben informada multiplica, i mal informada, com a mínim, resta». És aconsellable fugir dels tòpics, ja que aquests són el que més allunya del coneixement real. En aquesta línia i en el moment particular que vivim, d'una pandèmia d'abast planetari, per un costat, i una proclama per part de les Nacions Unides (NU) d'estat d'emergència climàtica, per l'altre, cal un compromís d'actuació, especialment en el segon extrem, perquè no podem, tal com ens recorda Bellamy (1999), «estar tocant el violí mentre se'ns crema el bosc».

No és estrany, encara, que en una entrevista en els mitjans de comunicació, com a estudiós del canvi global, la pregunta sigui: «Tu hi creus, en el canvi climàtic?». La resposta serena, és: «El canvi climàtic no és una qüestió de fe, com no ho és, per exemple, la llei de la gravetat». Es tracta d'una realitat contrastada empíricament, tot i que sempre, per condició humana, apareixen, més enllà dels lògics discrepants, els negacionistes.

El moment actual es caracteritza per la complexitat i pel babelisme conceptual. Hi ha un cert desori amb els mots associats a la crisi ambiental. Ho podem observar en el mateix concepte *medi ambient*, construït a partir de dos mots sinònims, *medi* i *ambient*.

Com sabem, l'informe Meadows (1972) encarregat pel Club de Roma i presentat l'any 1972, ja pronosticava que la tendència al creixement sense límits podria portar, no el planeta, sinó la humanitat a un atzucac rellevant. Uns anys més tard, l'informe Brundtland (WCED, 1987), encarregat per les NU, va establir les bases del desenvolupament sostenible, o *desenvolupament durable* per als francesos, probablement, un terme més didàctic. Un desenvolupament, amb una economia i unes formes de producció, consum, mobilitat, etc., que no posi en perill les condicions socioambientals per a les generacions futures. Actualment, lluny d'haver assolit els principis de sostenibilitat plantejats, ens trobem que a aquest concepte se li reconeixen unes cent trenta definicions! Un nou exemple de babelisme conceptual, que neutralitza l'oportunitat del seu desplegament, ni que sigui urgent, ni que sigui en un estat d'emergència, com fa el cas.

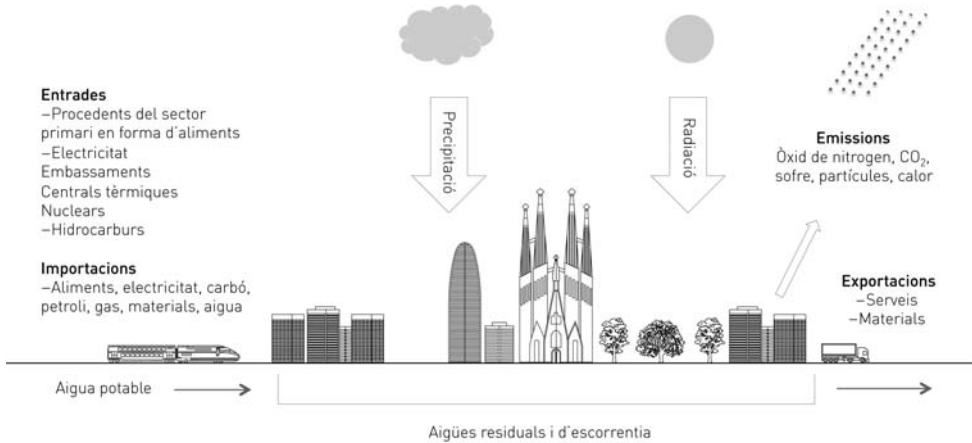
El concepte de *sostenibilitat*, l'han aplicat les pageses, que saben que, si volen tenir ous, no han de posar la gallina a la cassola. En la societat de la postmodernitat, metafòricament, posem no sols els ous, sinó també la gallina i el gall a la cassola. De fet, no hi ha cap animal silvestre que quan es posa en marxa per a fer la primera captura, en forma d'eruga o d'altre recurs, gastí per al desplaçament més energia que la que la captura li fornirà. En la mateixa línia, en portar als nostres mercats kiwi de Nova Zelanda, energèticament, haurem gastat molt més en el desplaçament que el que ens aportarà a l'organisme. Un exemple d'insostenibilitat que es paga en emissions de diòxid de carboni, que repercuteix en l'escalfament global. Una consideració que no es fa des d'una posició de localisme, sinó des d'una coherència necessària amb el moment crític.

En aquest context tant divers com complex, es revela que el sistema urbà pateix d'unes debilitats funcionals que el fan inoperant en qüestions bàsiques. Eficient en el sector de serveis, tanmateix inoperant i sobretot deficitari del tot en el sector primari. Funciona metabòlicament amb unes grans entrades de matèria i energia de les quals és completament deficitari (figura 1). De manera que vint-i-quatre hores amb alguna aixeta de pas d'energia o d'aliments bàsics tancada, i es col·lapsa. Un dels darrers càlculs de la petjada ecològica del sistema urbà barceloní és d'un set hectàrees per ciutadà adult. Una disfuncionalitat metabòlica que s'ha posat en evidència amb la pandèmia de la COVID-19. A part del bany de modèstia que pot haver significat, per fer abaixar els fums a l'arrogància i autosuficiència aparent del sistema urbà, ha ajudat a entendre el paper de la pagesia, realment estratègic i indispensable pel seu metabolisme, que té inexorablement tres trobades diàries amb els recursos bàsics que li proporciona el sector pagès.

Un país, el nostre, compromès amb la sostenibilitat, amb les estratègies derivades del Pacte Verd Europeu i amb els Objectius del Desenvolupament Sostenible (ODS), no pot oblidar el rol estratègic d'un sector primari viu, actiu i competitiu, immers, això sí, en els criteris que condueixen les noves variables d'economies orientades cap a la superació de la crisi, com és el cas de les emergents economia circular i bioeconomia.

FIGURA 1

Fluxos d'energia i materials en el funcionament de la ciutat

FONT: Elaboració pròpia a partir de Terradas (2001).

2. Pagesia(es) i paisatges

Un exemple de canvi és el del concepte de *paisatge*, considerat actualment l'expressió de la història natural i de la història social d'un territori. Les visions clàssiques insistien en la separació de la natura i la societat, entre allò que és «natural» i el que és «artificial»; actualment aquesta formulació tendiria a quedar superada per la consideració que la societat i les persones que la conformem no estem fora del sistema de la natura, sinó que en formem part. En el cas dels nostres territoris, una primera constatació pel que fa a les característiques paisatgístiques i territorials és la remarcable diversitat. Una diversitat que ve determinada pels factors latitudinals de clara adscripció biogeogràfica mediterrània d'un 70% de la superfície, tot i tenir un 20% del territori de corologia centreeuropea i un 5% boreoalpina. Tanmateix, la fesomia, la dinàmica dels paisatges i la biodiversitat responen també als factors humans, a les formes com ha evolucionat la població i com s'ha distribuït en el territori, les formes de propietat i de producció, els usos, la cosmòvisió, etc. Per situació biogeogràfica, si als nostres territoris sols hi actuessin les forces inductores de caràcter biofísic, sense presència humana, el paisatge donaria majoritàriament boscos, llevat de la franja litoral, dels ambients deltaics i estuàrics, dels secans de les terres ponentines, dels paisatges encinglerats i dels gespets i roquissars de l'alta muntanya.

La progressiva ocupació humana del territori ha comportat que es transformi de manera continuada, i ho hem de dir sense escarafalls, sobretot que ens allunyin d'alguns dels discursos circulants, crítics amb tot allò que sembli humà, i que situen «la intocabilitat» dels paisatges com l'ideal òptim. Atenció amb aquest posicionament, prou estès en alguns sectors del conservacionisme, que, sense tenir-ne consciència, situa tota activitat humana en el planeta com una pertorbació, un posicionament cada vegada més creixent que, com esmenta Stavrakakis (1999), pot derivar cap a unes posicions completament asocials, i en les quals alguns autors veuen la gènesi de futures ideologies socialment selectivistes.

3. Crisi, territori i pagesia

El món de la pagesia, més enllà de la seva importància cultural expressada de múltiples maneres: arquitectònica, antropològica i social, ha estat determinant com a constructora de paisatges, ja que cada mas, amb la seva ubicació i activitat, ha modelat i acomodat el seu entorn a les seves necessitat productives, i ho ha fet de manera amable, car, si no ho hagués fet així, el seu sistema productiu fracassaria. Heus ací, doncs, com l'excepcionalitat del paisatge del país —dels més alts d'Europa—, amb diversitat de sistemes i organismes, és una conseqüència de l'activitat pagesa. Aquest és un primer reconeixement que la societat postindustrial hauria de retre. Altrament, caldria precisar que no podem parlar d'una cultura pagesa en general, ja que sovint de manera simplificada s'insisteix en la pagesia com una única forma d'activitat productiva del sector primari.

Com a mínim, i amb matisos, es pot parlar de tres sectors dintre del primari, que al meu entendre són: el *primari primari*, el món forestal; el *primari secundari*, el món ramader, i el *primari terciari*, el món agrícola pròpiament, cada un amb unes formes de producció, culturals i d'expressió en el territori diferenciades. Tot i que no és estrany que en algunes parts del país la pagesia, especialment la de muntanya, participi en els tres mons de maneres i amb intensitats diferents.

El sector *primari primari* es caracteritza per l'apropiació directa de la producció més primària del sistema. Es tracta de la retirada directa de la matèria (fusta, llenya, carbó, fruits i caça) sense inversió humana prèvia en temps i energia; dit d'una altra manera, sense llaurar, ni sembrar, ni femar. Les pràctiques de bosc requereixen unes tècniques i unes formes de relació que no tenen res a veure amb les dels agricultors, els pastors o els ramaders. Al bosc s'han generat unes formes culturals de caràcter fortament primari. Al marge dels propietaris i gestors, els treballadors de bosc tenen una naturalesa rude, aptes per a suportar la duresa d'un treball a la intempèrie, que antany els podia mantenir setmanes allunyats de la família i de l'entorn social, confinats a viure a les bosquíries, amb

l'única infraestructura: la barraca de carboner, una petita construcció fungible feta amb brancada i una coberta de ginestell o falguera, de la qual no quedaven restes al cap de pocs anys d'abandonar-la. L'escriptor gironí Prudenci Bertrana —enaltidor de les virtuts bosqueroles— les va considerar «autèntiques catedrals» pel recolliment que oferien.

Els criteris de gestió del bosc, determinats pel propietari o gestor, mitjançant les aclarides, les estassades i els torns de tallada, han estat decisius per a entendre la composició, forma, estructura i dinàmica actuals dels boscos. Si els arbres dels nostres boscos, majoritàriament, no superen els 12-15 m d'alçària, el seu perímetre generalment no passa de 60-80 cm i l'edat en general és d'uns setanta anys, l'explicació no la trobarem en l'ecologia del bosc sinó en la socioecologia. Per aquest raó podem parlar de la *hibridesa del sistema*.

El sector *primari secundari* presenta característiques diferents en funció del grau d'especialització. Una primera divisòria l'estableix el caràcter intensiu o extensiu de la pràctica. En funció de l'un o de l'altre, es donaran expressions diferents en el paisatge. En el primer cas, sigui quin sigui l'animal establut, la demanada tròfica se satisfarà, majoritàriament, amb la producció de cultius i l'ocupació consegüent de superfícies de conreu, que variarà en funció de la planta conreada i, sobretot, del model: regadiu o secà, de manera que el paisatge resultant serà l'un o l'altre. Tanmateix, hi incideix el fet que la ramaderia intensiva actual sovint està deslligada dels nostres camps de conreu, en què l'aliment està compost de matèries produïdes molt lluny i amb un gran consum d'aigua.

L'explotació extensiva del bestiar equí, vaquí, caprí i oví és essencial per a entendre els paisatges pradencs del país, particularment, de la muntanya mitjana fins a l'alta muntanya. Una pràctica que, en part, seria la responsable de mantenir una de les tipologies de paisatge més ben valorades socialment, amb una biodiversitat faunística i vegetal remarcables. La seva retirada, per la mateixa resiliència dels sistemes, representa una pèrdua inequívoca de la qualitat ambiental, car condueix a una homogeneïtzació inexorable del paisatge, amb l'arribada de llenyoses en les darreres etapes de la successió ecològica. No cal dir que culturalment les formes de vida de les societats ramaderes, i sobretot pastorils, són ben particulars, com ens ho demostra l'extensa literatura costumista de Joan Amades, Violant i Simorra, Joan Lluís, Salvador Vilarrasa, etc.

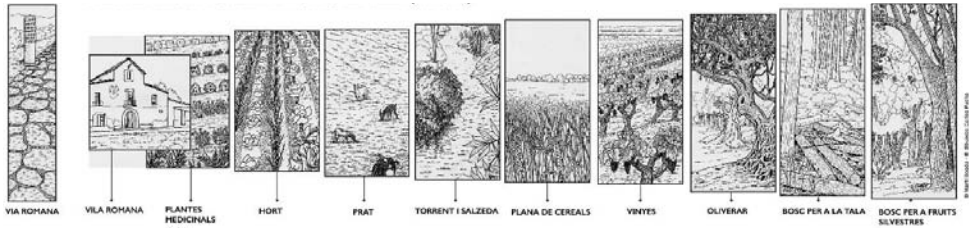
Finalment, el sector *primari terciari*, referit a l'agricultura pròpiament, encara mostra molta més variació, ja que, en funció de la seva naturalesa, ja sigui intensiva o extensiva, de secà o de regadiu, tindrà una expressió territorial ben diferent. Actualment, un pagès dels secans segarrencs necessita una unitat superficial de producció mínima d'unes cinquanta hectàrees, mentre que un hortolà del Maresme, d'unes tres hectàrees. Aquest sector productiu ha tingut un paper clau en el paisatge i la cultura, expressat amb les construccions, algunes d'arquitectura solemne, a vegades rústega, sempre acumulativa de tipologies, que reflecteixin les etapes de bonança, el moment estilístic i l'entorn. El

mas i la seva gent són modeladors i mantenidors de paisatges, i els converteixen de feréstecs a amables, en forma de grans espais oberts o bé escalonats en feixes, suportades per parets seques, a les quals se'ls reconeix un paper clau en el manteniment de la biodiversitat. Una biodiversitat que s'ha d'entendre no com un món de curiositats biològiques destinades al gaudi dels «aficionats» a la «natura», sinó com un indicador de qualitat ambiental, del territori i del país. És una evidència que en diferents indrets del territori la pèrdua de superfície agrícola ha representat una disminució important d'espècies i de poblacions d'alguns animals silvestres, especialment ocells: alguns ocells antany molt comuns i protagonistes de la cultura popular, com és el cas dels poetitzats alaudids (alosa, cotoliu, cogullada) i les gallinàcies (perdiu i guatlla, cantadora dels sembrats); nombrosos ocells de bec dur, com el cruixidell, l'hortolà i el gratapalles; insectívors, com el bitxac; estrigiformes, com els mussols, i un llarg etcètera.

El perfil de Cató (figura 2) té vigència actual, modela el paisatge agroecològic a partir del principi de balanç energètic: mínima despesa en el desplaçament per a la producció i recollecció del recurs energètic (tròfic, material o tèrmic).

FIGURA 2

Perfil territorial de Cató el vell (segle II aC)

FONT: Martí Boda amb dibuixos de Carles Puche.

4. Parets seques, paisatge construït afavoridor de biodiversitat

Com hem dit, el territori és una expressió d'història social i d'història natural. Una de les manifestacions més evidents d'aquesta afirmació són les parets seques. Tot i que hi ha molt per fer, en els darrers temps, hi ha hagut un moviment de recuperació d'aquest important patrimoni d'arquitectura popular. Les parets seques i les construccions associades tenen una dimensió poc valorada, ja que comporten una millora de la biocenosi del territori on estan implantades. Si comparem dos paisatges d'estructura igual, en morfologia, latitud i altitud, el que tingui paret seca tendirà a tenir una biodiversitat molt supe-

rior a la del que no en tingui. La quantitat important d'entrades entre les pedres, amb unes estructures internes morfològicament i tèrmicament diverses, representen un refugi excepcional per a nombroses espècies de fauna de vertebrats i d'artròpodes. Les parets seques constitueixen un important espai de refugi, de cria i d'hivernada. Es parla de la paret seca com la *paret de vida*. En una recerca duta a terme en una àrea reduïda de secans i vinyes, la majoria en desús, a la Ribera d'Ebre (Sabaté, 2009) es van documentar com a habitants de les parets seques, pel que fa a l'herpetofauna, quatre espècies d'amfibis anurs, cinc espècies de sauris i cinc d'ofidis; pel que fa a la mastofauna, vuit espècies de mamífers no voladors, i pel que fa a l'ornitofauna, sis espècies nidificants. Aquest darrer grup és el menys nombrós atès que el sistema de paret seca és un espai amb una taxa de depredació elevada. En parets seques de la muntanya humida i d'alta muntanya, on la densitat de sauris i ofidis de conducta depredadora és més baixa, el nombre d'espècies d'ocells augmentarà. La complexitat de la prospecció explica la limitada informació que hi ha sobre la biodiversitat referida als artròpodes i a altres grups, com els gasteròpodes. Respecte d'aquests darrers, és ben coneguda popularment la relació directa entre quantitat de paret seca ben conservada i densitat de cargols.

Quan en una esllavissada hem tingut ocasió d'observar l'interior d'una estructura de paret seca, s'han trobat en abundància ooteles d'espècies com *Mantis*, *vespers*, estructures de caça d'aràcnids, i una gran diversitat d'invertebrats d'ambients humits no exposats a la llum: miriàpodes, paneroles i un llarg etcètera. La significança en fauna és una línia de recerca pendent, que apunta molt interessant.

Pel que fa a la flora, el paper de les parets seques és igualment interessant per l'acolliment de vegetació rupícola, originàriament lligada als penya-segats i roquissars humits orientats principalment a nord. És el cas de les diferents espècies de crespínells, gènere *Sedum*, que hi troben un hàbitat molt adient; els segueixen altres crassifòlies, com l'orella de monjo, *Umbilicus rupestris*, que posa una nota botànica característica a les parets seques obagues. Són diverses les falgueres i falzies associades a aquest ecosistema: *Ceterach officinarum*, *Polipodium vulgare*, *Asplenium trichomanes* i *Adiantum capillus-veneris*. El colofó d'aquesta biodiversitat botànica el posen els lliris blaus o de barraca, també anomenats *gargils* i *garjols*, que amb els seus bulbs fan de quallador de l'argila o el fang de sobre la coberta de les cabanes i esponges de paret seca.

5. Un estudi de cas al massís del Montseny

Pel valor extrapolable que té, es presenta un treball actual desplegat al massís del Montseny (Boada i Sánchez, 2018) sobre trenta masos amb l'objectiu de mostrar les noves dinàmiques en el sector rural. Les adaptacions a aquestes dinàmiques ens han conduït a

crear una nova taxonomia dels masos (taula 1), que ha canviat la classificació sistemàtica de masos ramaders, agrícoles i forestals.

L'evolució dels sectors productius a partir de la segona meitat del segle xx, marcada per un procés de terciarització i de nous usos en el sector primari, ha desembocat en un canvi en el paisatge i en les formes de vida. Aquest fenomen de canvi és generalitzat en l'àmbit de les muntanyes de l'àrea mediterrània i al massís del Montseny, i s'expressa sovint amb l'abandonament i la desaparició de masos agrosilvoramaders, o amb la seva reconversió en segones residències i equipaments del sector terciari i de serveis. En altres casos, les activitats relacionades amb el sector primari s'innoven constantment perquè esdevinguin competitives. El treball analitza una trentena de masos representatius d'aquests processos al Montseny, des de l'origen i fins a l'actualitat a través d'una mirada híbrida, socioecològica, que incorpora la recuperació de les fonts orals per a reconstruir la història ambiental d'un territori que, des de l'escala local, ens permet entendre el fenomen del canvi global i alhora ens evoca els reptes de futur.

TAULA 1

Categorització taxonòmica dels masos segons els usos principals actuals

Agricultura tradicional	Recerca	Restauració
Agricultura ecològica	Residencial	Ruïnós o abandonat
Artesanat	Literari	Segona residència
Artístic	Ramader (oví)	Turisme rural
Educació ambiental i formació	Ramader (boví)	Ús públic
Forestal	Residencial amb masovers	

FONT: Elaboració pròpia a partir de Boada i Sánchez (2018).

5.1. El massís del Montseny

El massís del Montseny forma part de la serralada Prelitoral i és un dels més elevats de la Catalunya no pirenaica (els tres cims més elevats són el Turó de l'Home, 1.706,5 m; les Agudes, 1.705,5 m, i el Matagalls, 1.697,1 m). Tot i no ser un massís d'una gran alçària, té la singularitat de mostrar una remarcable diversitat de paisatges que representen una síntesi dels tres principals biomes de l'Europa occidental. A les parts més altes hi trobem representants del bioma boreoalpí, propis de l'alta muntanya i dels paisatges del nord d'Europa; a les cotes mitjanes hi ha les cobertes vegetals i fauna associada dels paisatges centreeuropeus, i de la cota mitjana fins a la base del massís, els components paisatgístics

mediterranis. Els factors altitudinals i latitudinals, juntament amb les activitats humanes, donen un paisatge socioambiental extraordinari, efecte de les forces inductores biofísiques creuades amb les forces inductores socioeconòmiques, dinàmica que ens fa veure que el paisatge, com s'ha dit, és la resultant d'un híbrid, natura i cultura com un tot.

5.2. Les activitats productives al mas

La realitat dels masos actuals i les terres associades, en realitat, com els paisatges que els envolten, són una expressió d'història natural i d'història social, que mostra períodes d'intensa activitat productiva no només en l'arquitectura del mas, sinó també en els usos i la formació de les cobertes del sòl. El mateix mas, amb la seva fesomia, mostra el tipus d'activitat predominant i les característiques del tipus de sector primari al qual ha estat dedicat: sector primari primari, sector primari secundari i sector primari terciari. Sovint, les tres variables de producció s'integren en el que denominem *masos agrosilvopastorals*. L'estaticisme aparent del mas en realitat no ho és, car les dinàmiques del temps van produint canvis continus, generacionals, de tradició, d'economia, reflex dels canvis propis d'una societat rural, lenta, però contínuament canviant.

Les formes i dimensions del mas s'expressen en funció del règim de propietat o de parceria. Les masoveries clàssiques, majoritàries al massís, han funcionat amb tractes diferents, habitualment amb les denominades *parts*. El règim més extrem, i afortunadament fa moltes dècades superat, és el del masover mitjaner, que anava a mitges amb el propietari. Seguidament, hi ha el règim d'un a tres (1/3), el d'un a quatre (1/4) i finalment el més amable, d'un a cinc (1/5). Els masos més pobres han estat els masos rònecs, de vegades agrupats amb denominacions del barri o llogaret que ho diu tot: la Pocafarina o veïnat de França. Actualment, amb el gir produït en els usos socials dels masos, en lloc de parceria, hi ha masos que han entrat al mercat del lloguer per a segones residències.

5.3. Un punt d'inflexió: el canvi energètic

A partir de la postguerra, sobretot a partir dels anys seixanta del segle xx, l'arribada generalitzada al país dels combustibles fòssils contribueix d'una manera clara a l'enfonsament de l'economia forestal i de l'agricultura de muntanya. El despoblament de les àrees rurals contrasta amb l'augment de població a les planes, on la industrialització continuarà creixent, sobretot als corredors fluvials. Aquesta transformació territorial tan destacada explica l'aturada de l'activitat productiva de molts masos del país, uns set-cents en el massís del Montseny. La crisi de la pagesia provocarà un despoblament

progressiu, amb l'abandonament dels masos o la reconversió cap als usos terciaris o a segones residències.

El canvi energètic ha suposat una transformació molt important en l'estructura i la dinàmica dels paisatges del massís, particularment del bosc. La producció primària dels boscos és de l'ordre de 3 t/ha/any de mitjana en forma de fusta dreta i d'increment horitzontal. L'avançada del bosc té lloc en detriment de les superfícies agrícoles i de pastures. En el cas de l'alzinar, s'ha produït un increment de més del 30% de la superfície en les darreres dècades, a més de l'augment en densitat. Aquesta situació, juntament amb el fet que la temperatura s'ha incrementat un grau els darrers cinquanta anys, explicaria el descens dels cabals d'aigua i de la disponibilitat hídrica en general, que, en el cas del Montseny, cal afegir a l'apropiació d'aigua de les plantes embotelladores a peu de surgència o directament dels aquífers, dels establiments de liquats de soja i d'altres.

En aquesta dinàmica complexa dels boscos relacionada alhora amb el canvi energètic i el seu efecte en la manca de captura de matèries primeres, aquesta es pot quantificar en un consum històric de bosc per ciutadà adult i any d'unes cinc tones de llenya i carbó.

5.4. El coneixement empíric popular

En aquest treball s'ha considerat bàsic incorporar el coneixement i el testimoni de les persones vinculades al mas, dels estadants actuals o dels darrers, segons el cas. Es tracta de persones que al llarg de la seva vida han mantingut una estreta relació amb el territori i són coneixedores de les pràctiques agrosilvopastorals, d'apropiació i de gestió dels recursos. Totes configuren el saber popular, un coneixement que ha estat anomenat i descrit de diferents maneres: tradicional, popular o empíric, i que és imprescindible en l'àmbit de qualsevol recerca. L'ecòleg mexicà Victor M. Toledo (2005), amb qui hem compartit diferents recerques a Llatinoamèrica, defineix aquesta metodologia com «diàleg de coneixements», en el qual la metodologia científica es creua proporcionadament amb el coneixement dels pagesos, de les dones i, on n'hi ha, l'indígena. Els processos de canvi amb relació als usos tradicionals, a més de la seva expressió en el paisatge i les cobertes del sòl o les seves conseqüències en la biodiversitat, comporten la pèrdua progressiva del coneixement popular. Escoltar la veu dels testimonis que han mantingut una interacció amb el territori permet copsar la seva percepció de l'entorn i completar la comprensió dels canvis succeïts.

5.5. La realitat actual del mas al Montseny

El treball ha revelat que la composició sociològica actual dels habitants dels masos montsenyencs ha canviat del tot, i no tan sols això, sinó que està en un procés de canvi constant. La reducció de les activitats del sector primari ha donat pas a diferents tipus d'activitats per part dels estadants, entre les quals les dedicades al sector terciari i a l'artesanat. Alguns descendents dels antics pagesos s'han incorporat a les tasques tècniques i de suport professional al Parc Natural i Reserva de la Biosfera. Bona part ha transformat el mas en un establiment de restauració, o de turisme rural, i s'ha superat així l'ensorrament del mas en tots els sentits. Aquesta, doncs, ha esdevingut una via important que, entre d'altres, ha ajudat a fixar població al territori i a acomplir els objectius competitiu d'una activitat professional lligada a la gestió del territori. També hi ha hagut transformacions orientades a l'educació ambiental o a altres tipus de pedagogia. D'altres són dedicades a agroturisme, segones residències o activitats lúdiques.

Són tan sols algunes famílies les que es dediquen a activitats productives lligades al sector primari de caràcter tradicional. Es tracta de gent gran, sense continuïtat familiar prevista, i sense renovació tecnològica. Marquen un final d'etapa que significa la pèrdua de cosmovisió i de cultura primària ancestral; és la inexorable deglució del temps, del final d'una etapa històrica. En canvi, es mantenen alguns masos ramaders, podríem dir-ne competitiu. Del bestiar boví hi ha alguns exemples de masoveries tecnològicament modernes, amb robots de munyir i producció de carn de qualitat. En oví perduren alguns masos amb dificultats de relleu generacional que, tot i mantenir un bon nivell de caps de bestiar i disposar d'una producció de qualitat elevada, els pastors actuals no han aconseguit formar una estructura familiar continuadora.

Els escassos exemples que es donen d'activitats forestals amb productes de valor afegit són una mostra, quasi bé heroica, de continuïtat. En el context de crisi ambiental actual, una línia nova interessant que s'ha iniciat és la producció de transformats de biomassa dels boscos del massís que, tot i tenir els centres de transformació d'acabats als polígons industrials del baix Montseny, constitueix un sector que cal tenir en consideració atès el valor creixent que té i que anirà adquirint.

La qualitat de vida que representa per a determinades percepcions ciutadanes la «vida a la natura» ha convertit l'escenari de paisatges i masos en un excel·lent espai vital per a persones del món intel·lectual i creatiu on desenvolupar la seva tasca artística o literària. Aquesta qualitat especial de l'entorn també ha afavorit l'arribada als masos de persones del món artesà. Una altra derivada interessant és la conversió d'alguns masos en estacions ecològiques o espais d'estada per a pràctiques acadèmiques i estades de recerca. En aquest procés de postmodernitat, en els darrers temps, han arribat generacions de joves amb formacions i interessos diversos, la majoria de procedèn-

cia urbana, atrets per la mística de la natura, amb noves formes de relacions generacionals que superen les convencionals de família, cosa que ha donat lloc a noves estructures, bé comunitàries o d'aparellaments diversos. Són generacions culturalment diferents conformades, principalment, per músics, professionals de la faràndula, cercadors de formes alimentàries i curatives més «naturals». I són significatives en aquesta esfera les noves modalitats de teletreball. Uns nous estadants que forneixen paisatge positiu, nous usuaris dels masos (arquitectes, físics, professionals de la medicina, etc.), i en aquest nou context han aparegut formes incipients de producció d'agricultura ecològica.

La modernitat al món dels masos ens manifesta que, en això, el territori del massís també és una mostra pionera de les dinàmiques de canvi de la societat postmoderna, i esdevé un excel·lent exemple de *mélange* social, on el decadent caliquenyo rural ha coexistit amb guspis de marihuana, encarat cap a un futur essencialment dinàmic.

6. A tall de cloenda

És evident que la pagesia en el sentit més ampli i obert ha tingut i té un paper clau, estratègic per a la societat actual, en crisi oberta en les formes de relació amb el medi. Som en un moment en què no val a badar, i sobretot pensem que calen ponts, cal connectivitat humana entre la gent que estima i defensa el territori, des de posicions de conservació del patrimoni cultural i natural, i la gent que des del peu de la feixa, el prat o del bosc està sembrant per assegurar un futur amb collites fecundes.

Bibliografia

- BELLAMY, J. (1999). *The vulnerable planet*. Nova York: Montly Rewiew Press.
- BOADA, M.; SÀNCHEZ, S. (2018). *Masos del Montseny*. Figueres: Brau.
- BOADA, M.; SAURÍ, D. (2006). *El canvi global*. Barcelona: Rubes.
- BOADA, M.; ZAHONERO, A. (1998). *Medi ambient, una crisi civilitzadora*. Barcelona: La Magrana.
- EHRlich, P. (1968). *The population bomb*. Sierra Club: Ballantin Books.
- MARGALEF, R. (1981). *Ecologia*. Barcelona: Omega.
- (1992). *Planeta azul, planeta verde*. Barcelona: Prensa Científica.
- MEADOWS, D. H.; MEADOWS, D. L.; RANDERS, J.; BEHRENS III, W. W. (1972). *The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. Nova York: Univers Books.

- RIFKIN, J. (2019). *El Green New Deal global: Por qué la civilización de los combustibles fósiles colapsará en torno a 2028 y el audaz plan económico para salvar la vida en la Tierra*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- SABATÉ, A. (2009). *Marges i biodiversitat a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant*. Projecte final de carrera. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. També disponible en línia a: <https://ddd.uab.cat/pub/trerecpro/2009/hdl_2072_41551/PFC_ArnauSabate.pdf> [Consulta: juny 2021].
- STAVRAKAKIS, Y. (1999). *Fantasia verde y lo real de la naturaleza: Tópicos en educación ambiental* [Mèxic], vol. 1, p. 47-57.
- TERRADAS, J. (2001). *Ecologia urbana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient: Rubes, p. 44.
- TOLEDO, V. M. (2005). «La memoria tradicional: la importancia agroecológica de los saberes locales». *LEISA Revista de Agroecología*, 20 (4), p. 16-19.
- WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT (WCED) (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future (Brundtland report)* [en línia]. Nova York: Nacions Unides: Walker Hauf. <<https://digitallibrary.un.org/record/139811>> [Consulta: octubre 2021].